

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI: 1856
HALK KÜLTÜRLERİNİ ARAŞTIRMA ve GELİŞTİRME
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI: 234
SEMİNER, KONGRE BİLDİRİLERİ DİZİSİ: 50

V. MİLLETLERARASI
TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ
BİLDİRİLERİ

Nasreddin Hoca
Seksiyon Bildirileri

Ankara - 1996

18- Dr. Önder, Mehmet: Nasreddin Hoca'yı Bilmek.....	182
19- Yard. Doç. Dr. Özkan, Fatma: Tatar Türklerinin Fıkra Tipleri ve Nasreddin Hoca.....	188
20- Doç. Dr. Özkan, İsa: Türk Dünyasında Nasreddin Hoca.....	195
21- Nasreddin Hoca Fıkralarından Seçmeler	201
22- Dr. Piliçkova, Sevim: Nasreddin Hoca'nın Rakiplerine Karşı Kurnazlık Özelliği.....	219
23- Şahin, Kamil: Nasreddin Hoca'nın Bilimsel Yönü	225
24- Tandoğan, Sabri: Nasreddin Hoca ve Tasavvuf	230
25- Tasnadi, Edit: Macaristan'daki Nasreddin Hoca	239
26- Prof. Dr. Tufan, Muzaffer: Balkanlar'ın Ortak Dili Nasreddin Hoca.....	251
27- Prof. Dr. Türkmen, Fikret: Mizahta Üstünlük Teorisi ve Nasreddin Hoca Fıkraları.....	263

TÜRK DÜNYASINDA NASREDDİN HOCA

Doç. Dr. İsa ÖZKAN(*)

(TÜRKİYE)

Nasreddin Hoca, Türk dünyasının müşterek şahsiyeti temsil yeteneği kazanmış ve şöhreti bütün dünyada yayılmış ortak bir fıkra tipimizdir. Türk irfanının ve Türk nüktedanlığının yedi yüzyıldan beri yaşayan müşahhas bir örneği.. Güldüren, düşündüren, ders veren, halk tefekkürünün abidevî şahsiyeti.. Kısacası o, Kırgızistan'dan Balkanlara, Tataristan sahasından, Irak Türklerinin yaşadıkları Erbil ve Kerkük'e kadar Türk coğrafyasının büyük bir kısmında hicvin, tezatın ve mizahın dantel gibi örüldüğü yoğun anlatımlı zeka pırıltıları olan fıkralarıyla edebiyatımızı, sohbetimizi süslemiş, düşünce ve tefekkür ufkumuzda bazan şen, bazen buruk bir tebessümle silinmez izler bırakmıştır. Nasreddin Hoca fıkraları hudutlarını çizdiğimiz bütün Türk yurtlarında hem sözlü, hem de yazılı gelenekte günümüze kadar yaşama imkanına sahip olmuştur. Bunda Nasreddin Hoca'nın halkın maşerî şuurunda kuvvetli ve ebedî bir tip olarak teşekkül etmesinin önemi büyüktür. Başlangıçta onun şahsiyeti etrafında teşekkül eden fıkralar, zamanla çeşitli yörelerin sözlü geleneğindeki temsil gücü zayıf tiplere bağlı olarak ortaya çıkan fıkraların ilavesiyle de zenginleşerek günümüze ulaşmıştır. Tabiatıyla folklor ürünlerinde zayıf tiplere bağlı olarak ortaya çıkan anlatımlar bir süre sonra kuvvetli tipe mal edilerek nakledilmeye başlanır. Bu husus başka milletlerin sözlü edebiyatlarında da karşılaşılan genel bir durumdur.

Nasreddin Hoca hakkındaki Anadolu'da tespit edilen en eski kaynak, XV. yüzyılda (miladî 1495) Eb'ul Hayr-i Rumî'nin, Cem Sultan adına yazdığı Saltuknamedir. ⁽¹⁾ Lamiî'nin Letaif'inde (1532-1533), onun Şeyyad Hamza ile tanıştığından söz edilerek iki fıkrası kaydedilmiştir. ⁽²⁾ Mehmed Fuad Köprülü'ye göre Hoca, Selçuklu sultanı Alaeddin ile çağdaştır. Ayrıca Akşehir'de bulunan mezarının üzerindeki kitabede 386 ra-

(*) G.Ü. Öğretim Görevlisi.

kamı tersinden okunduğunda 683 yılını göstermekte ve bu da miladî 1285 tarihine tekabül etmektedir ki, Hoca da bu tarihte vefat etmiştir. Köprülü bu tezini 655 (1257) ve 665 (1266) tarihli iki vakfiye ile delillendirmektedir. Köprülü'nün önem verdiği bir başka belge de Sivrihisar'da müftülük yapan Hasan Efendi'nin *Mecmua-yı Maarif* adlı eseridir. Söz konusu eserdeki bilgilere göre Nasreddin Hoca, Sivrihisar'ın Hortu köyünde 605 (1208/9) tarihinde doğmuş, ilk bilgileri köy imamı olan babasından almış, 635 (1237-8) yılında Akşehir'e yerleşmiş ve 683 (1281) yılında da burada ölmüştür. Anadolu sahasında yazılmış daha pek çok kaynaktan Hoca'nın tarihî şahsiyeti hakkında ipuçları verecek bilgiler bulunmaktadır.⁽³⁾ İlmî olarak onun tarihî şahsiyetini araştırıp ortaya koymak bir ihtiyaçtır; ancak Nasreddin Hoca'yı dar bir coğrafya içine hapsedmek mümkün değildir. O, asırlardan beri Türk dünyasını birleştiren ortak bir ata-babamızdır. Türk dilinin işlenmiş en güzel örnekleri olan fıkralarıyla aynı kültür ailesinin üyeleri olduğumuzu güldürerek düşündürerek bizlere hatırlatmıştır. Hatta onun fıkraları sadece Türk halkları arasında sevilmele kalmamış Türklerle birlikte yaşama mecburiyetinde kalmış Gürcü, Ermeni, Bulgar, Sırp ve Yunan gibi bazı milletler arasında da yaygın olarak bilinip sevilmiş ve Latince'den Çince'ye kadar pek çok yabancı dile de çevrilmiştir.⁽⁴⁾ Avrupa'da ilk defa 1694 tarihinde Fransız Antonie Galland "Les Paroles Remarquables les bons mots et Maximes des Orientaux (doğuluların ilgi, değer ve özdeyişleri)" adlı eserinde Nasreddin Hoca'dan bahsetmiş ve bazı fıkralarından örnekler vermiştir.⁽⁵⁾

Nasreddin Hoca, Türk boylarından Özbeklerde *Nasreddin Afandı*, Uygurlarda *Nasreddin Ependi*, Kazaklarda Koja Nasr, Tatar ve Başkurlarda *Huca Nasretidin*, Azerbaycan'da *Molla Nasreddin* gibi adlarla anılır. Acaba onun Türkiye'de ve diğer Türk boylarındaki fıkraları birbirine ne kadar benzemekte yahut başka bir deyişle Türk halkı farklı coğrafyalarda ona hangi konularda kendisini temsil etme yetkisini vermektedir? Esasen Azerî âlim Prof. Hamit Araslı'nın tespitine göre Özbek profesörlerinden Hadi Zarif'in şahsî kütüphanesinde bulunan Nasreddin Hoca ile ilgili bir yazmanın mukaddimesinde "Nasreddin Ependi"ni Rum lisanının (E. Anadolu Türkçesi'nden) tebdil edip Maverâünnehir ıstılahı birle.." diye başlayan bir kayda tesadüf edilmiştir. Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere Nasreddin Hoca fıkraları Çağatayca adıyla bilinen Doğu Türkçesine, Tarihî Türkiye Türkçesinden aktarılmıştır.⁽⁶⁾ Ancak Kazak,

Kırgız, Özbek ve Uygur Türkleri arasında mahallî tiplerin yanı sıra başta Esenpulat olmak üzere, Baba Rehim Meşrep, Molla Zeydin, Seley Çakan, Muhammed Veli Kemine gibi ünlü fıkra tiplerine ait bazı fıkralar Hoca fıkralarıyla karışmıştır.

Türkistan'daki Nasreddin Hoca'ya bağlı olarak anlatılan fıkralar sosyal ve iktisadî hayatın tabîî sonucu olarak Anadolu ve Azerbaycan'dakinden kısmen farklılaşmıştır. Türkistan'daki fıkralarda Nasreddin Hoca sık sık padişahlar, şehir hakimleri ve hanlarla av merasimlerine katılır; ekonominin temeli hayvancılık olması sebebiyle koyun, sığır ve diğer ehli hayvanlar Hoca'nın fıkralarının mihverinde ve olayların akışında muhtelif fonksiyonlarda pek çok defa karşımıza çıkar.

Uygur ve Özbekler arasından tespit edilen bir Hoca fıkrasında adamın biri kurdun ağzından bir koyunu kurtarır. Alıp avlusuna getirir ve hayvanı kesmek için yatırır. Ancak koyun acı acı melemeye başlar. Hoca hayvanın sesini duyar ve avluya girer. Sözü geçen kişi "ben bu koyunu kurdun ağzından kurtardım" der. Bunun üzerine Hoca "zavallı koyun kurttan kurtulmuş ama kaplana tutulmuş" der.⁽⁷⁾ Söz konusu fıkranın Uygurcası şöyledir: "Bir beg börinin agzidin bir koynı kutuldurup öyige elip keptu de uni boğazlımakçi bolup yerge yikiptu. Yoldin ötip kitip bargan Ependim köynin mereginini anlap begnin hoylisiga kiriptu:

Beg Ependimni körip derhal:

– Bu koyni börinin agzidin kutuldurivaldim deptu. Ependim:

– Emisa nimişka sizni kagaydu dep soraptu

– Nime dep kagaptu

– Ene anlimadınmu böridin kutulup yolvaska tutultudum deptu ependim.

Nasreddin Hoca fıkralarında olaylar değişse de Türk boylarının sözlü geleneğinde fıkranın ana çatısıyla nükte ve tezadı sağlayan unsurlar değişmez. Mesela Anadolu'da Nasreddin Hoca'ya ait elyazmalarında geçen komşusunun çamaşır ipi istemesi üzerine Hoca'nın "ipe un serdim" şeklindeki cevabına Komşusu "hiç ipe un serilir mi" diye sorunca Hoca "vermeye gönlüm olmayınca ipe de un serilir" diye karışık verdiği fıkranın Özbek varyantında onun yerini su; ipin yerini ise, gereç olarak elek almıştır.

"– Afandi elaginizni berib turmaysizmi?

– Elak mi. Can deb berardim kü, lekin suv salib ktoyanman da.

– İya, elakda ham suv turarkan mi

– Elakni bergim kelmasa nima kılay? Bu bahanam yakma başkasini oylab tapin.

Yine bir Özbek fıkrasında:

Siz alim adamsiz aytinçi kıyamet kayim kaçan boladi?

– Kıyamet kayim siz ölğan künnig ertasigayıak başlanadi. Yani merashorlar sizning malingizni bölüb alişa başlaganlirida cevap kılıbdi efendi."⁽⁸⁾

Bu fıkrada Anadolu sahasından tespit edilen Nasreddin Hoca yazmalarındaki Hocanın "küçük kıyamet karım büyük kıyamet kayın validem öldüğü zaman kopacak" şeklindeki sözlerini hatırlatmaktadır.

Tatar ve Başkurtlar arasında Nasreddin Hoca fıkraları Ahmet Akay'ın fıkralarından daha yaygındır. Son devrin birçok hadiselerinin de Hoca fıkraları arasına alındığı görülmektedir. Mesela Nasreddin Hoca İkinci Dünya Harbine katılmakta, basın toplantısı (pres konferansiyası) düzenlemektedir. Tatar ve Başkurt Türkleri açık olarak ifade imkanını bulamadıkları birçok konuyu özellikle –sosyal, siyasî konulardaki tenkitlerini Hoca'nın ağzından dile getirmeyi tercih etmişlerdir. Mesela "General hem Huca" adlı fıkrada;

Alman askeri kıyafetine girip dolaştığı vakitte Hoca'ya bir general rastlamış ve

– Ey asker sen neden öz birliğine (polkına) katılmayıp burada dolaşıyorsun diye yüksek sesle azarlamaya başlamış. Ona karşı Hoca

– Gece Ruslar ile savaştan sonra o birlikten sadece ben kaldım şimdi demiş.

Tatar Türkçesiyle:

Nimets soldatı kıyafetine kirip yörgen vakıtta, Xucaga bir general oçragan.

– Ey soldat, sin ni işlep üz polkına kaytmıyça biride yörisen? dip bik katı sügine başlagan. Muna karşı Huca:

– Kice Ruslar bilen sugışkannan son ul polk min üzim bulam indi digen.⁽⁹⁾

Nasreddin Hoca'nın pek çok fıkrası Türk dünyasında müşterektir. Ancak Türk boylarının mahalli unsurları zevk ve inançları fıkralara dahil edilmiştir. Mesela Anadolu'dan derlenen yaş ile ilgili fıkralarla Tatar, Başkurt ve Özbek Türkleri arasından derlenen fıkralar birbirine bazı küçük farklar dışında pek yakındır. Bu konuda daha açık bir fikir vermek için, Tatarlar arasında anlatılmakta olan, "Hucanın Tugan Yılı" başlıklı fıkrayı aşağıya alıyoruz:

Hucadan bir kişi: "Ey efendi, yılıgız nersedir, siz nerse yılında dünyaya kıldığiz? dip suragan. Huca: "Minim yılım ajdahadır", digen. Ul kişi gacepke kalıp: "Yıllar arasında yılan yılı bar, emma ajdaha yılı digenni hiç işitkenim yuk idi", diğeç, Huca: "Sinin süzin düris, minim süzim de yalgan tügil. Min anadan tugan vakıtta yılan yılı bulgan, hezir illi yeşke cittim, illi yıldan birli yılan. elbette, ajdaha eylengendir", diğen.⁽¹⁰⁾

Türkiye Türkçesiyle:

Hocaya birisi, "Ey Efendi, doğum yılınız ne yıldır, siz hangi yılda dünyaya geldiniz? diye sormuş. Hoca: "Benim yılım ejderha yıldır", demiş. O adam şaşırır: "Yıllar arasında yılan yılı var, ama ejderha yılını hiç duymamıştım", deyince, Hoca "Senin sözün doğru, benim sözüm de yalan değil. Ben dünyaya geldiğim zaman, yılan yılıydı, şimdi elli yaşına geldim, elli yıldan beri yılan elbette şimdi ejderha olmuştur", demiş.

Nasreddin Hoca'yla ilgili Türk devletlerinin ve Türk topluluklarının lehçelerinde Bolşevik ihtilalinden sonra yapılan pek çok yayında, fıkralardaki olumsuz tipler baylar, beyler, hanlar, olumlu tipler ise, fakir işçiler olarak gösterilmiştir. Yani bütün fakirler dürüst, zavallı, mağdur, zeki ve akıllı, zenginlerin tamamı ise, ahmak, kötü kalpli ve hırsız olarak takdim edilmiştir. Dünyanın her yerinde akıllı, dürüst, ahlaklı, çalışkan zengin ve fakirler olabileceği gibi, mariz ve kötü fakir ve zenginler de olabilir.

Yazımızın başında Nasreddin Hoca yedi yüzyıldan beri yaşayan fıkra tipimizdir demiştik. Ona bağlı olarak anlatılan fıkralar Türk dünyasının ortak mizah zevkini temsil etmeye devam ederek daha nice yedi yüzyıl yaşayacaktır.

KAYNAKLAR

- 1- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Nasreddin Hoca*, İstanbul 1961, s. 11.
- 2- Köprülüzade Mehmed Fuad, *Nasreddin Hoca*, İstanbul 1918, s. 7-9.
- 3- Özkan, İsa, "Nasreddin Hoca'nın Tarihi Şahsiyeti ve Fıkraları Üzerine Bir İnceleme", *Türk Folkloru Araştırmaları 1982*, Ankara 1983, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 134-165.
- 4- Özkan, İsa, "Türkçe ve Latince bir Nasreddin Hoca Mecmuası", *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Şükrü Elçin'e Armağan Yılı: XXXIX/1-2* 1991, Ankara 1993, s. 272-306.
- 5- Kurgan Şükrü, "Nasreddin Hoca Fıkralarında Türk Halk Yaşayışının İzleri" *Türk Dili Dergisi*, cilt: XIX, sayı: 207, Aralık 1968, s. 483-497.
- 6- Araslı, Hamit, Azerbaycan'da ve Türkistan'da Yaşayan Nasreddin Hoca, *İlgaz Dergisi*, Sayı: 59, Ağustos 1996, s. 10-17.
- 7- Rahman, Abdülkerim, *Uygur Helk Egiz Edibiyatinin Asasliri*, Ürümqi 1982, s. 370; *Afadi Latifalari* (Toplap Naşrga Tayyarlavçılar: Bahadır Sarimsakov, Farida Yoldaşeva), Taşkent 1989.
- 8- *Afadi Latifalari* (Toplap Naşrga Tayyarlavçılar: Bahadır Sarimsakov, Farida Yoldaşeva), Taşkent 1989, s. 115; Ependi, Şorta Sözler, Yolaklar, Aşgabat. 1993, s. 185.
- 9- Huca Nasreddin Mezekteri (tüzüvçisi: N. Velitova), Kazan 1992, s. 157.
- 10- a.g.e., s. 133; Huca Nasreddin Medekteri, (Ahmet Seyfullin tercemihî) Öfö 1989 s. 125; *Afadi Latifalari* (Toplap Naşrga Tayyarlavçılar: Bahadır Sarimsakov, Farida Yoldaşeva), Taşkent 1989, s. 73.